

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ



ΙΔ' ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ

(28 - 30 ΜΑΪΟΥ 1993)

*

Πρακτικά

ΑΝΑΤΥΠΟ

Χιονίδης Χ. Γιώργος

*Η έναρξη της επανάστασεως στη Νάουσα το 1822
και τα σχετικά ζητήματα*

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1994

3.53

0



ΔΩΡΕΑ

Γιωργου Χ. Χιονιδη

ΔΗΜΟΣΙΟ
ΚΕΝΤΡΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΒΕΡΟΙΑΣ



ΔΩΡΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΕΡΟΙΑΣ

Αριθμός εισαγωγής 71248

Περίοδος εισαγωγής 14-3-95

αξιογραφικός αριθμός 938.53 **712B**

ΠΛ

(122)

✓

ΓΙΑ ΤΗ ΔΕΚΕΜΒΡΙΑ

ΓΙΩΡΓΟΣ Χ. ΧΙΟΝΙΔΗΣ
 Κεντρική 8865 8
 Τηλέφωνο: 22432 (0331)
 και (του σπιτιού) 23476
 591 00 ΒΕΡΟΙΑ

47/94

Γιώργος Χ. Χιονίδης

Η έναρξη της επανάστασης στη Νάουσα το 1822
 και τα σχετικά ζητήματα

ΚΕΝΤΡΙΚΗ
 ΔΗΜΟΣΙΑ
 ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
 ΒΕΡΟΙΑΣ



Γύρω από την επανάσταση της Νάουσας, το 1822,* υπάρχουν ακόμα πολλά κενά και προβληματισμοί. Τούτο, άλλωστε, δεν είναι αποκλειστικό φαινόμενο για το τοπικό αυτό γεγονός, ούτε και πρωτοφάνερη διαπίστωση, αφού — όπως είναι γνωστό — υφίσταται σοβαρή αμφισβήτηση (και σήμερα ακόμα) και ως προς τον τόπο και ως προς τον χρόνο της κηρύξεως της επαναστάσεως και στην Πελοπόννησο, όπως και σε ολόκληρη την Ελλάδα.

Ειδικά για την Επανάσταση του 1822 στη Νάουσα έχουν επισημανθεί ασάφειες και διατυπώθηκαν δίσημες, αμφίδρομες (διαφορετικές ή και αντίθετες) απόψεις, μεταξύ των άλλων, τόσο για τη χρονολογία της κηρύξεως-της ενάρξεως τούτης, όσο και για την ημερομηνία της αλώσεως της πόλεως από τους Τούρκους. Και τα σχετικά ζητήματα σχετίζονται έμμεσα και με την ιστορία ολόκληρης της Κεντρικής και της Δυτικής Μακεδονίας, διότι στη Νάουσα είχαν συρρεύσει, εκείνη την εποχή, επαναστάτες από πολλά κοντινά χωριά και από τις γειτονικές της πόλεις, μια και θεωρήθηκε ο κατάλληλος τόπος, προκειμένου να εκδηλωθεί η επαναστατική κίνηση των ραγιάδων της ευρύτερης περιοχής, λόγω των πολλών πλεονεκτημάτων, που εμφάνιζε η πόλη.

Ο εντοπισμός των σχετικών ζητημάτων έχει καταγραφεί και από εμένα, εδώ και πολλά χρόνια. Η πρώτη σχετική μελέτη μου δημοσιεύθηκε το 1968 στο περιοδικό *Μακεδονικά* (8, 1968, 211-220), με τίτλο "Τα γεγονότα εις την περιοχίν Ναούσης-Βεροίας κατά την επανάστασιν του 1822" και με επεξηγηματικόν υπότιτλο "Προβλήματα κατά την χρονολόγησίν των". Σ' εκείνη τη μελέτη μου καταπιάστηκα με τα σχετικά ζητήματα, όπως με τον χρόνο της κηρύξεως και κυρίως της αλώσεως της πόλεως της Νάουσας, με βάση τη βιβλιογραφία και μικρά χρονικά

* Κείμενο ανακοινώσεως στο ΙΔ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο, όπως διαβάστηκε. Στις προθέσεις μου είναι η παρά πέρα διαπραγμάτευση του θέματος, με τη σχετική βιβλιογραφική ενημέρωση και τεκμηρίωση και η δημοσίευση της μελέτης στα "Μακεδονικά", όπου φιλοξενήθηκαν, στον κανόνα, και οι προγενέστερες εργασίες μου.

(“ενθυμήσεις”). Ύστερα, επακολούθησαν και άλλες εργασίες μου, για τη Νάουσα, για τη Βέροια και μονογραφία μου για τον Όλυμπο, στις οποίες επαναδιαπραγματεύθηκα ευκαιριακά και αυτά τα θέματα.

Κατόπιν, το 1980, δημοσίευσα, στο ίδιο περιοδικό (*Μακεδονικά*, 20, 1980, 103-165), σειρά ανέκδοτων και άγνωστων στοιχείων για κλεφταρματολούς και για την επανάσταση (1821-1822) στη Μακεδονία και ιδιαίτερα στον Όλυμπο, μεταξύ δε τούτων και την πολύ ενδιαφέρουσα έκθεση “Προς την Σεβ. του αγώνος Στρατιωτικών εξεταστικήν Επιτροπήν” του Δήμου Ν. Ολυμπίου ή Ψαρροδήμου, ο οποίος εξιστορούσε (την 23.6.1865), στη Λαμία, τα αφορώντα στη συμμετοχή του στην επανάσταση, με τρόπον αρκετά κατατοπιστικών και συνεπώς ενδιαφέροντα. Μεταξύ των άλλων, εκτός από τα αναφερόμενα στην επανάσταση στον Όλυμπο, μνημονεύει ρητά ότι η τελευταία μάχη τους στη Μηλιά της Πιερίας έγινε την 4η Απριλίου του 1822 και προσθέτει, πως «... την αυτήν δε ημέραν, Απριλίου 4 του 1822, εκαλάσθησαν και οι οπλαρχηγοί Γέρο Καρατάσος και Αγγελής Γάτζου (ο δε Λογοθέτης Ζαφειράκης και ο υιός του Γέρο Καρατάσου εφονεύθησαν),” όπως αναφέρεται και στη συνέχεια.

Και έχει σημασία η ακριβής ημερομηνία της αλώσεως της Νάουσας και για το θέμα το οποίο μας απασχολεί εδώ, δηλαδή της ενάρξεως της επαναστάσεως, διότι συνδυάζονται άμεσα τα δύο γεγονότα (της ενάρξεως και του τέλους της επαναστάσεως), επειδή η άλωση της Νάουσας συσχετίζεται, στις πηγές, με την έναρξη, διότι μνημονεύεται ότι έπεσε η πόλη μετά πολιορκία κ.τ.λ. πενήντα ημερών, περίπου, όπως θα δούμε πιο κάτω.

Με βάση, λοιπόν, τη σαφή και ορισμένη πληροφορία του Ψαρροδήμου και σε συνδυασμό με δύο νέες ενθυμήσεις και με τις δημοσιευμένες νωρίτερα (το 1975) εκθέσεις ξένων διπλωματών κατέληξα (*Μακεδονικά*, 21, 1981, 155-166) στην άποψη ότι «ο καλασμός» της Νάουσας επισυνέβηκε την 4.4.1822, ή, το αργότερο, την 5-6 μέχρι τη 10-13 Απριλίου του 1822, εάν δεχτούμε την άποψη του Ν. Γ. Φιλιππίδη και του Δ. Πλαταρίδη (που διατύπωσε στο χειρόγραφο του, το οποίο επικράτησε, εσφαλμένα και άδικα να αναφέρεται με το ονοματεπώνυμο του επιμελητή της δημοσιεύσεώς του, επειδή το εξέδωσε ο Ευστ. Στουγιαννάκης, σχολιασμένο), οι οποίοι έγραψαν τις πρώτες ειδικές μονογραφίες για τα γεγονότα. Επισημαίνω, όμως, ότι έχουν δημοσιευθεί και ενθυμήσεις, οι οποίες αναφέρονται στο γεγονός της καταστροφής της Νάουσας και των γύρω μοναστηριών και ανάγουν το γεγονός στο διάστημα από

τη 10 έως και τη 13 Απριλίου του 1822, πάντοτε με το τότε ισχύον ημερολόγιο (δηλαδή το "Ιουλιανό", το ήδη «παλιό»). Είναι πιθανό οι χρονολογίες αυτές, των ενθυμήσεων, να αναφέρονται στα επακολουθήσαντα γεγονότα, των δρώσεων, των εξολοθρεύσεων, των πυρπολήσεων, των αρπαγών κ.τ.λ., στις οποίες αναφέρονται, αφού είναι γνωστό ότι οι σφαγές και οι λεπλασίες συνεχίστηκαν οπωσδήποτε μέχρι και τη 10 Απριλίου στη Νάουσα και μέχρι την 11 Απριλίου στα περίχωρα. Εξάλλου, δεν πρέπει να λησμονούμε ότι στην εποχή εκείνη δεν υπήρχε η δυνατότητα της ταυτόχρονης ή της ταχείας ενημερώσεως για τα γεγονότα, τα οποία δεν επισυνέβηκαν επί τόπου, δεδομένης και της μεγάλης αναταραχής και του φόβου, που επικρατούσαν, λόγω των όσων έλαβαν χώρα και του κύματος της τρομοκρατίας, το οποίο σημειώθηκε, μάλιστα δε στις πρώτες ημέρες μετά την κατάπνιξη της επαναστάσεως στη Νάουσα.

Συμπερασματικά, σημειώνουμε ότι αυξήθηκαν στα χρόνια μας οι πληροφορίες για τον χρόνο της αλώσεως της Νάουσας και τούτο είναι καλό, διότι μαθαίνουμε περισσότερες ειδήσεις για τα συμβάντα, αλλά προκαλείται και σύγχυση για την ακριβή ημερομηνία της πτώσεως, του "καλασμού", της Νάουσας και κατ' επέκταση και για το (συνδυαζόμενο με το γεγονός τούτο) ζήτημα του ακριβούς χρόνου της ενάρξεως της επαναστάσεως της, επειδή οι διδόμενες εκδοχές των πηγών είναι, συχνά, διαφορετικές.

Συνεπώς, περίσσεψαν, στα τελευταία πενήντα χρόνια και οι αμφιβολίες ως προς τον ακριβή χρόνο της ενάρξεως-κηρύξεως της επαναστάσεως στη Νάουσα. Συμβαίνει, άλλωστε, να παρατηρείται ένα τέτοιο φαινόμενο στη ζωή γενικά και στην Ιστορία ειδικά, δηλαδή να αυξάνονται οι αμφισβητήσεις όσο προστίθενται νέες πηγές, εάν τα παρεχόμενα στοιχεία είναι ασαφή και αόριστα και αλληλοσυγκρούονται μεταξύ τους οι παρεχόμενες πληροφορίες. Και έτσι πληθαίνουν και οι διαφορετικές ή και οι αντίθετες εκδοχές.

Ως προς την έναρξη της επαναστάσεως στη Νάουσα, κομβικής σημασίας θα μπορούσε να ήταν η πληροφορία του Μακεδόνα αγωνιστή Νικολάου Κασμούλη, ο οποίος (στο εξαιρετικά σημαντικό βιβλίο του «Απομνημονεύματα, Ενθυμήματα Στρατιωτικά..») αναφέρεται και στο γεγονός τούτο, αλλά με πολλά κενά, στα δημοσιευόμενα έγγραφα (επιστολές του πατέρα του κ.ά. από τη Νάουσα), καθόσο αφορά στις ημερομηνίες, τις οποίες άφησε ασυμπλήρωτες και ήταν επόμενο να μη τις θυμόταν, αφού κατέγραψε τούτες «από μνήμης», αρκετά χρόνια αργότε-

ρα, όταν έγραφε τα χειρόγρατά του.

Μέχρι να δημοσιευθούν (ιδιαίτερα ο 1ος τόμος, το 1939) τα «Απομνημονεύματά» του με (πολλές, αλλά συχνά, και αμφιλεγόμενες παρεμβάσεις του Γιάννη Βλαχογιάννη), γινόταν δεκτή η άποψη του Ν. Γ. Φιλιππίδη, ο οποίος στο γνωστό περιεκτικό κείμενό του (σε διάλεξη του, του 1879), που εκδόθηκε σε ιδιαίτερο βιβλίο (το 1881), υποστήριξε (βλ. σελ. 44) ότι η έναρξη της επαναστάσεως στη Νάουσα έγινε το πρωί της 22 Φεβρουαρίου του 1822, οπότε οι αρχηγοί της και οι αγωνιστές (όπως και ένα πλήθος κόσμου) κατευθύνθηκαν προς το Δυτικό τμήμα της πόλεως, γιατί στο σημείο εκείνο βρισκόταν ο Μητροπολιτικός ναός της Νάουσας, του Αγίου Δημητρίου, όπου τελέστηκε θεία λειτουργία και κοινώνησαν. Στη συνέχεια, έγινε-ψάλλθηκε καταναυκτική δοξολογία και εκφράστηκαν θερμές ευχές για την επιτυχία του εγχειρήματος. Ο Πρωτοσύγκελος του «αγίου» της Βέροιας (και της Νάουσας) Γρηγόριος ήταν εκείνος, που τέλεσε τη δοξολογία και μίλησε κατάλληλα, με αποτέλεσμα να προκαλέσει την ενίσχυση του φρονήματος των επαναστατών και όλου του εκκλησιασματος, το οποίο αποτελούσαν άνδρες, γυναίκες, γέροντες, νέοι και παιδιά, πλούσιοι και φτωχοί, που σφικταγκαλιάστηκαν και αλληλοφιλήθηκαν, συνειδητοποιώντας τη σοβαρότητα και την κρισιμότητα, το ανεπανάληπτο, της περιστάσεως. Μετά το τέλος της δοξολογίας έγινε η ορκωμοσία με εκκλησιαστική ιεροπραξία («τα ορκωμόσια») και κατόπιν όλοι μαζί ανέβηκαν στον πύργο του άρχοντα της Νάουσας Λογοθέτη Ζαφειράκη, τραγουδώντας όρκο του Φερραίου, τον οποίο ήξεραν οι κάτοικοι αυτής της πόλεως, αφού τα πατριωτικά άσματά του, γενικά, έψαλναν και πριν, και μάλιστα χωρίς προφυλάξεις.

Εκεί, στον πύργο του Ζαφειράκη, όπως και σε άλλα φρούρια του τείχους της Νάουσας, ανυψώθηκε η ελληνική σημαία (η οποία κυμάτιζε και στις επτά πύλες της πόλεως). Η σημαία έφερε τον αναγεννώμενον φοίνικα και σ' ένα μέρος της την επιγραφή του λαβάρου «εν τούτω Νίκα», στο δε άλλο το σύνθημα «Μάχου υπέρ πίστεως και πατρίδος». Φτιάχθηκε, μάλιστα, και ειδική σφραγίδα των επαναστατών, με την κυκλική επιγραφή «Σφραγίς Ελευθερίας» και στο μέσο (δικέφαλο) σταυραετόν.

Ο Ζαφειράκης μίλησε, από ειδικά κατασκευασμένο βήμα, με πολλή ευφράδεια, η οποία, άλλωστε, τον χαρακτήριζε πάντοτε, σύντομα μεν αλλά ενθουσιωδώς. Τότε έγινε, επίσημα, και η κατανομή των αξιωματών και ο μεν Ζαφειράκης αναγορεύθηκε πολιτικός αρχηγός, ο δε Γέρο Καρατάσος στρατιωτικός ηγέτης. Συγκροτήθηκε, ακόμα, Διευθυντι-

κή Επιτροπή, με μέλη τον Ζαφειράκη, τον πρωτοσύγκελο Γρηγόριο, τον Έδεσσαίο Παναγιώτη Ναούμ και τον Καστοριανό Ιωάννη Βαρβαρέσκο, δηλαδή αντιπροσωπευτική και δηλωτική του γεγονότος ότι στη Νάουσα είχαν συγκεντρωθεί αγωνιστές από πολλές περιοχές της Μακεδονίας (όπως σημειώθηκε ήδη) και συνεπώς εκεί κτυπούσε η ψυχή των ραγιάδων της ευρύτερης περιφέρειας της Κεντροδυτικής Μακεδονίας.

Ο Δημήτριος Πλαταρίδης, όμως, εξιστορεί τα γεγονότα, που αναφέρονται στην κήρυξη της επανάστασης της Νάουσας, με αρκετές διαφορές.

Ας δούμε, πως διηγείται τα διαδραματισθέντα (βλ την 1η έκδοση, Έδεσσα 1924/ 1925, σελ 148 κ.ε. και κυρίως σελ 161 κ.ε. και 2η έκδοση Θεσσαλονίκη 1976, σελ. 128 κ.ε. και ιδίως σελ. 136 κ.ε.): Τα επαναστατικά γεγονότα στην Πελοπόννησο και στην υπόλοιπη Ελλάδα, όπως και στη Χαλκιδική, οι ετοιμασίες στον Όλυμπο και ο αποκλεισμός του Αλή πασά των Ιωαννίνων, ακόμη δε και οι πιεστικές ενέργειες των τουρκικών αρχών και, τέλος, μερικά δυσοίωνα δείγματα της δυσπραγίας της οικονομίας και του εμπορίου της πόλεως της Νάουσας, αλλά και της συμπεριφοράς μερικών πλούσιων, οδήγησαν στην επίσπευση του χρόνου της ενάρξεως της επανάστασης στην πόλη τούτη.

Ειδικότερα, τη 15 Φεβρουαρίου 1822 έγινε συμβούλιο των προυκόντων, στο οποίο συμμετείχαν και οι οπλαρχηγοί Καρατάσος και Γάτσος. Λήφθηκαν πολλές αποφάσεις για την οργάνωση της εξεγέρσεως, συγκεκριμένα δε αποφασίστηκε να ανυψωθεί η επαναστατική σημαία τη 19η Φεβρουαρίου, που ήταν – σύμφωνα με τον Πλαταρίδη – Κυριακή και μάλιστα η Κυριακή της Ορθοδοξίας (δηλαδή η πρώτη των Νηστειών της Μεγάλης Τεσσαρακοστής).

Σε εκτέλεση της αποφάσεως αυτής και μετά από προετοιμασίες στις επόμενες τρεις ημέρες, τελικά, τη 19η Φεβρουαρίου, Κυριακή της Ορθοδοξίας (πάντοτε σύμφωνα με τη διήγηση του Δ. Πλαταρίδη, χωρίς να υπάρχει – ως φαίνεται – διαφορετική γνώμη του σχολιαστή-εκδότη του χειρογράφου, του Ευστ. Στουγιαννάκη), όλοι οι κάτοικοι της Νάουσας, μικροί και μεγάλοι, οπλισμένοι και άοπλοι, μαζεύτηκαν στον ναό του Αγίου Δημητρίου, που ήταν Μητροπολιτικός, όπου τελέσθηκε λειτουργία για την ευόδωση του ιερού αγώνα. Μετά το τέλος τούτης, ψάλλθηκε παράκληση, μετά την οποία μίλησε σύντομα ο πρωτοσύγκελος Ζαχαρίας (όπως λεγόταν κατά τον Πλαταρίδη, ενώ ο Ν. Γ. Φιλιππίδης – όπως σημειώθηκε – τον ονομάζει Γρηγόριο) και στη συνέχεια ο Ζαφειράκης πρόσθεσε ότι οι ελπίδες για την επιτυχία της επανάστασης δεν

ήταν λίγες, ούτε μάταιες οι προσπάθειες, μια και ολόκληρη η Μακεδονία βρισκόταν ήδη σε κατάσταση εξεγέρσεως.

Ύστερα, ο πρωτοσύγκελος Ζαχαρίας πήρε από την Άγια Τράπεζα τη σημαία, που είχε ασπροκόκκινο σταυρόν, και αφού τη φίλησε (όπως και οι άλλοι κληρικοί), έψαλαν όλοι μαζί το "Αναστήτω ο Θεός και διασκορπισθήτωσαν οι εχθροί αυτού" κ.τ.λ.), την έστησαν δε σε ένα ψηλό λιθάρι, στην περιοχή της εκκλησίας.

Όλοι παρακολούθησαν με κατάνυξη τα διαδραματισθέντα και όταν μίλησαν ο πρωτοσύγκελος και ο Ζαφειράκης επικρατούσε νεκρική ψυχία, αλλά όταν ο ιερέας πήρε το λάβαρο στα χέρια του, αποκορυφώθηκε ο ενθουσιασμός και ύστερα εξωτερικεύθηκε ο εθνικός παλμός, όλοι δε φώναζαν πως προτιμούν να πεθάνουν με χαρά παρά να προδώσουν την ελπίδα του Έθνους.

Ήσαν απερίγραπτες οι σκηνές, που ξετυλίχτηκαν, καθώς στον περίβολο χώρο της εκκλησίας, οι οπλαρχηγοί, με επικεφαλής τους Ζαφειράκη και Καρατάσο και τους λοιπούς αρχηγούς, περνούσαν κάτω από τη σημαία, ωσάν να ορκίζονταν, ότι δεν θα την εγκαταλείψουν ποτέ.

Απ' εκεί, ο λαός, κατέβηκε στο ιστορικό Κιόσκι, φέρνοντας τη σημαία σε κοντάρι, όπου ψάλθηκε δοξολογία και έγινε αγιασμός, γύρω στο μεσημέρι, οπότε διαλύθηκε το πλήθος και ο καθένας κατέλαβε την καθορισμένη θέση του και ανέλαβε να εκτελέσει τα καθήκοντά του, τα οποία συνεπαγόταν τούτη.

Η δραπετεύση τεσσάρων κρατουμένων από τη φυλακή της Νάουσας θορύβησε τους κατοίκους της πόλεως, αλλά και τους αγανάκτησε, με αποτέλεσμα οκτώ έως δέκα πολίτες μετέβησαν στο τουρκικό Διοικητήριο, όπου βρίσκονταν ο βοεβόδας και ο ιεροδικαστής, τους οποίους και κατέσφαξαν, όπως και τους ακολούθους τους. Το γεγονός τούτο στενοχώρησε τον Ζαφειράκη και διέταξε τη σύλληψη των θερμοκέφαλων, χωρίς η διαταγή του αυτή να έχει και πρακτικό αποτέλεσμα.

Έτσι, τελειώνει η διήγηση του Πλαταρίδη.

Όπως διαπιστώνει ο προσεκτικός αναγνώστης των δύο εκδοχών, του Ν. Γ. Φιλιππίδη και του Δ. Πλαταρίδη (Ευστ. Στουγιαννάκη), υπάρχουν αρκετές διαφορές στις εξιστορήσεις τους, ως προς τον τρόπο, την ημερομηνία κ.τ.λ της ενάρξεως-κηρύξεως της επαναστάσεως.

Εδώ θα περιορίσουμε τις επισημάνσεις μας στα σπουδαιότερα σημεία και θα ασχοληθούμε, κυρίως, με τις διαφορές, οι οποίες παρατηρούνται ως προς την ημερομηνία της ενάρξεως-κηρύξεως της επαναστά-

σεως και ως προς το όνομα του πρωτοσύγκελου, διότι για τα θέματα αυτά υπήρξαν και υπάρχουν και σήμερα οι περισσότερες αμφισβητήσεις.

Ο Νικόλαος Γ. Φιλιππίδης – όπως σημειώθηκε ήδη – υποστηρίζει ότι η επίσημη κήρυξη-έναρξη της επανάστασεως έγινε την 22.2.1822, χωρίς να διευκρινίζει ποιά ήταν η ημέρα της εβδομάδας, αν δηλαδή ήταν Κυριακή ή άλλη ημέρα. Ακόμα, δεν τοποθετεί τούτητην περίοδο της Μεγάλης Τεσσαρακοστής ή, αλλιώς, δεν μνημονεύει εάν συνέπεσε τούτη με τις γιορτές του Πάσχα του 1822. Όμως, σε άλλο, μεταγενέστερο σημείο της εξιστορήσεώς του, γράφει ότι η πολιορκία της πόλεως από τους Τούρκους (χωρίς να διευκρινίζει πότε έγινε τούτη σε συσχετισμό με την κήρυξη της επανάστασεως) άρχισε, κυρίως, την 24η Μαρτίου και «... περιωρίσθη μέχρι της πέμπτης των Παθών (30 Μαρτίου) εις απλούν κανονιοβολισμόν κατά της πύλης του αγίου Γεωργίου», ενώ η γενική έφοδος άρχισε την επόμενη ημέρα, πρωί της 31ης Μαρτίου, δηλαδή τη Μεγάλη Παρασκευή. Κατόπιν, γράφει ότι η τρίτη λυσσώδης επίθεση και έφοδος του εκθρού έγινε “την ημέρα του Πάσχα (2 Απριλίου)”. Τέλος, δέχεται (βλ. σελ. 59) ότι “οι... οθωμανοί, πολυάριθμοι όντες, ορμήσαντες, εισήλθον, δια της πύλης του “αγίου Γεωργίου”, τη πέμπτη της Διακαινησίμου (6 Απριλίου) εις την πολυτλήμονα Νάουσαν”, δηλαδή την πρώτην Πέμπτη μετά το Πάσχα και πριν την Κυριακή του Θωμά.

Συνεπώς, αν λάβουμε υπόψη ως ορθές – όπως είναι, πράγματι – τις ημερομηνιακές αναφορές του Φιλιππίδη, ότι δηλαδή η Κυριακή του Πάσχα του 1822 ήταν η 2 Απριλίου (και η Μ. Πέμπτη την 30ή Μαρτίου, ενώ η μετά το Πάσχα πρώτη Πέμπτη ήταν 6 Απριλίου) και αναζητήσουμε ύστερα ποιά ημέρα της εβδομάδας ήταν η 22 Φεβρουαρίου του (μη δίσεκτου) έτους 1822, θα διαπιστώσουμε ότι η ημερομηνία αυτή ήταν καθημερινή ημέρα και συγκεκριμένα Τετάρτη και όχι Κυριακή. Η ημέρα Κυριακή της προηγούμενης εβδομάδας συνέπιπτε με τη 19η Φεβρουαρίου, της Ορθοδοξίας, την πρώτη Κυριακή των Νηστειών της Μεγάλης Σαρακοστής, η δε επόμενη Κυριακή, της εβδομάδας (που άρχισε δύο ημέρες νωρίτερα από την 22α Φεβρουαρίου) ήταν η της 26ης Φεβρουαρίου 1822, η δεύτερη Κυριακή των Νηστειών της Μεγάλης Σαρακοστής.

Άρα, η εκδοχή του Δ. Πλαταρίδη, ότι η επανάσταση κηρύχθηκε την Κυριακή της Ορθοδοξίας είναι σωστή, αν δεχθούμε ότι το γεγονός αυτό έλαβε χώρα τη 19η Φεβρουαρίου (όπως έγραψε τούτος) και όχι

την 22η Φεβρουαρίου, όπως υποστήριξε ο Φιλιππίδης, ο οποίος θα έπρεπε, ασφαλώς, να αναφέρει την ημέρα της εβδομάδας, δηλαδή ότι ήταν Κυριακή, πολύ δε περισσότερο προκειμένου για την Κυριακή της Ορθοδοξίας, δεδομένο το οποίο, οπωσδήποτε, θα μνημόνευε, αφού η κήρυξη της επανάστασης έγινε στην εκκλησία και εκεί λειτούργησαν, έκαναν τη δοξολογία, ακούσθηκαν ειδικές, πανηγυρικές ομιλίες και γενικά όλα τα σημαντικότερα γεγονότα συνετελέσθησαν εντός της εκκλησίας ή στον περίβολό της, με προεξάρχοντα τον κλήρο. Άρα, η παρόμοια, σημαδιακή συγκυρία δεν ήτο δυνατό να παραλειφθεί, αλλά το φυσιολογικό ήταν, αντίθετα, να εξαρθεί και να τονισθεί ιδιαίτερα και από τον Νικόλαο Γ. Φιλιππίδη, ο οποίος πρώτος τόλμησε να μιλήσει για την επανάσταση της Νάουσας στο κλεινό Άστυ, ως Μακεδόνας και ο ίδιος, με μεγάλη εθνική και εκπαιδευτική δράση, διακρινόμενος, μάλιστα, για την επιμέλειά του, όπως διαφαίνεται και στο όλο κείμενο της διαλέξεώς του.

Καταλήγω, λοιπόν, στο συμπέρασμα ότι μια τέτοια παράλειψη, της αναφοράς της Κυριακής της Ορθοδοξίας, δεν μπορεί να οφείλεται σε άγνοια ή σε υποτίμηση της αξιοσημείωτης συμπτώσεως από τον Φιλιππίδη, διότι – όπως σημειώθηκε ήδη – είναι πολύ «σημαδιακή» και πολυσήμαντη η Κυριακή της Ορθοδοξίας, κυρίως για την Ορθόδοξη Ελλάδα και μάλιστα σ' εκείνα τα χρόνια, της σκλαβιάς. Αν, συνεπώς, συνέβαινε, πράγματι, να κηρυχθεί η επανάσταση της Νάουσας την Κυριακή της Ορθοδοξίας, θα το σημείωνε (αλλά και θα το τόνιζε ειδικά) ο Φιλιππίδης, όπως έπραξε, άλλωστε, με τη μνεία της Μεγάλης Πέμπτης ("πέμπτης των Παθών"), ως ημέρας μέχρι της οποίας γινόταν ο (απλός) κανονιοβολισμός της πύλης του Αγίου Γεωργίου της Νάουσας εκ μέρους των Τούρκων (με ρητή αναφορά, σε παρένθεση, και της ημερομηνίας της, δηλαδή της 30ής Μαρτίου). Σημείωσε δε (σε παρένθεση πάντοτε) και την ημερομηνία, 2 Απριλίου, της τρίτης και πεισματωδέστερης εφόδου των Οθωμανών, και, τέλος, και την αποφράδα ημέρα της αλώσεως της πόλεως, γράφοντας ότι αυτή συνέπεσε με την πέμπτη της Διακαινησίμου, που αντιστοιχούσε στην ημερομηνία της 6ης Απριλίου, όπως μνημονεύεται ρητά. Άρα, δεν είναι δυνατό να υποστηριχθεί σοβαρά, ότι θα παρέλειπε ο Φιλιππίδης να κάμει ειδική μνεία της ημέρας της εβδομάδας, κατά την οποία κηρύχθηκε η επανάσταση, εάν ήταν αυτή, πράγματι, Κυριακή και μάλιστα της Ορθοδοξίας.

Ως επιστέγασμα αυτής της σκέψεως και σε ενίσχυσή της έρχεται και η πληροφορία, που κατέγραψε (άγνωστος και ανώνυμος) Ναουσαί-

ος, ο οποίος έζησε και ο ίδιος, με τα μάτια του, από κοντά, τα γεγονότα (σε αντίθεση με τους Φιλιππίδη και Πλαταρίδη, που στηρίχθηκαν σε διηγήσεις άλλων, τρίτων, επιζώντων). Ο πολίτης αυτός της Νάουσας, μετά την αποτυχία της επανάστασως, κατέφυγε στο Γραμματικόβο (τώρα Κάτω Γραμματικόβο της Εορδαίας), κατέγραψε δε τις αναμνήσεις του σε χειρόγραφο, του οποίου κρατήθηκε αντίγραφο, που, ευτυχώς, διασώθηκε και το δημοσίευσε ο Ιωάννης Κ. Βασδραβέλλης, πριν σαράντα χρόνια, περίπου, στα *Μακεδονικά* (βλ. τον 3ο τόμο, 1956, 126-141).

Γράφονται, λοιπόν, τα εξής (δυστυχώς ελάχιστα) για το θέμα, το οποίο μας απασχολεί (σελ. 137):

«... η δε Νάουσσα εδοκίμασε την τύχην της το 1822, την μεγάλην τεσσαρακοστήν, επανεστάτησεν ο Ζαφειράκης, οι δύο οπλαρχηνοί, Καρατάσιος και Γάτζος...».

Νομίζω, λοιπόν, ότι το φυσιολογικότερο ήταν να μνημονεύσει ο συντάκτης του κειμένου το γεγονός ότι η επανάσταση κηρύχθηκε στην ιδιαίτερη πατρίδα του, επίσημα, την Κυριακή της Ορθοδοξίας, αν συνέβηκε, πράγματι, να αρχίσει τούτη εκείνη τη μεγάλη ημέρα του Ορθόδοξου Χριστιανισμού και δεν θα περιοριζόταν στην απλή αναφορά της πολυήμερης "μεγάλης Τεσσαρακοστής", στην οποία ανήκαν και οι δύο ημερομηνίες, που παραδίδει, τόσο ο Πλαταρίδης (19 Φεβρουαρίου), όσο και ο Φιλιππίδης (22 Φεβρουαρίου). Δεν είναι δε δυνατό να υποστηρικθεί βάσιμα, ότι και αυτός ο Ναουσαίος, αυτόπτης μάρτυρας και παθών, θα είχε ξεκάσει ή υποτιμήσει τη σύμπτωση με μία τέτοια και τόσο μεγάλη ημέρα, κυρίως για τους σκλαβωμένους Έλληνες, εκείνης της εποχής, οπότε υπήρχε γενικότερη και έντονη θρησκευτικότητα.

Είναι πιθανό, συνεπώς, ο Δημήτριος Πλαταρίδης, να θέλησε να τονίσει περισσότερο το γεγονός της επίσημης ενάρξεως της επανάστασως, συνδυάζοντάς το με τη σπουδαία Κυριακή της Ορθοδοξίας ή, αλλιώς, ο ίδιος ή και ο πληροφοριοδότης του σκέφθηκε να σκαρφιστεί τη – δήθεν – σύμπτωση της επανάστασως και της Κυριακής της Ορθοδοξίας, για να μείνει άσβηστο το γεγονός, σίγουρα, στη θύμηση των μεταγενεστέρων ή για να τονισθεί η ευτυχής και η θεόπεμπτη συγκυρία, πολύ περισσότερο αφού η διαφορά (των τριών ημερών, μεταξύ της 19ης και της 22ης Φεβρουαρίου) είναι ελάχιστη. Άλλωστε, η επανάσταση δεν ήταν ένα στιγμιαίο γεγονός, κάποιος και συνήθης "κεραυνός εν αιθρία", αλλά η επώαση και πολύ περισσότερο η υλοποίηση της αποφάσεως κράτησε πολύν χρόνον (και συγκεκριμένα ολόκληρον μήνα, κατά

τη διάρκεια του οποίου έγιναν πολλές συσκέψεις και διαβουλεύσεις), όπως συνέβηκε, εξάλλου, και με την επανάσταση στη Χαλκιδική και πιά χαρακτηριστικά στον Όλυμπο, όπου η προετοιμασία κράτησε αρκετούς μήνες, ενώ η διάρκειά της άντεξε πολύ λιγότερον χρόνο.

Ευκαιριακά θυμίζω ότι τέτοιες μεταθέσεις της ημερομηνίας, κατά την οποία επισυνέβηκε ένα σημαντικό ιστορικό γεγονός, σε μία άλλη ημερομηνία, κάρη της τεχνητής εξασφάλισεως της – δήθεν – θείας συμπτώσεως τούτου με μία θρησκευτική γιορτή (για να υποστηριχθεί ή να τονισθεί η παρέμβαση του Θεού, της Παναγίας ή ενός αγίου ή οσίου), δεν είναι τελείως άγνωστες και στη δική μας Ιστορία. Θυμίζω ένα παράδειγμα, αρκετά χαρακτηριστικό, το οποίο σχετίζεται με την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης από τους Τούρκους: Εννοώ, την εντύπωση που επικρατεί (ιδίως στον λαό), ότι ο αρχιστράτηγος Κωνσταντίνος, διάδοχος, τότε του θρόνου και αρχηγός του "Στρατού της Θεσσαλίας", εισήλθε στη Θεσσαλονίκη κατά την 26η Οκτωβρίου του 1912, ημέρα θρησκευτικής γιορτής του μεγαλομάρτυρα και πολιούχου της, του Αγίου Δημητρίου, ενώ είναι γνωστό ότι το γεγονός τούτο έγινε δύο ημέρες αργότερα και μάλιστα αυτή η βραδύτητα του προκάλεσε την έντονη τηλεγραφική παρέμβαση και διαμαρτυρία του Ελευθερίου Βενιζέλου, πρωθυπουργού και υπουργού των Στρατιωτικών...

Θα περίμενε, λοιπόν, κανείς ότι η λύση θα βρισκόταν στα Αρχεία του τουρκικού ιεροδικείου της Βέροιας-Νάουσας ή της Θεσσαλονίκης. Δυστυχώς, όμως, δεν συνέβηκε τούτο, τουλάχιστο μέχρι στιγμής, διότι τα έγγραφα, τα οποία μεταφράσθηκαν και δημοσιεύθηκαν (ολόκληρα ή σε αποσπάσματα ή και σε περιλήψεις) και σχετίζονται με τα επαναστατικά γεγονότα της Νάουσας, δεν αναφέρουν συγκεκριμένη ημερομηνία για την κήρυξη της επαναστάσεως. Εξάλλου, ο επιμελητής της εκδόσεώς τους, δεν γνώριζε την τουρκική γλώσσα (όσο ξέρω) και μάλιστα την παλιά, σε αραβική γραφή, στην οποία είναι γραμμένοι οι σχετικοί κώδικες, η δε μετάφραση των όσων εγγράφων είδαν το φως της δημοσιότητας έγινε από άλλους και εκδόθηκαν στη σειρά της "Εταιρείας των Μακεδονικών Σπουδών". Το αξιοσημείωτο, μάλιστα, είναι ότι το ίδιο έγγραφο, συχνά, δημοσιεύθηκε σε περισσότερες συλλογές εγγράφων ή σε παραρτήματα μονογραφιών και μεταξύ των διαφόρων δημοσιεύσεών του παρατηρούνται πολλές, ανεξήγητες και σημαντικές διαφορές και κυρίως στην ημερομηνία τους, που δίδεται κατά Άραβικό ημερολόγιο ή κατά το χριστιανικό και στην αντιστοιχία μεταξύ τους, όπου υπάρχει περίεργη ποικιλία απόψεων, τουλάχιστο καθόσο αφορά στα γεγονότα της

επαναστάσεως στη Νάουσα, που μας απασχολούν, είτε δίδεται η ημερομηνία με το καινούργιο-γρηγοριανό ή με το παλιό-ιουλιανό ημερολόγιο.

Έτσι, δεν είναι δυνατό να διαφωτιστούμε σήμερα, ελπίζοντας πάντοτε, ότι θα έλθει κάποτε το πλήρωμα του χρόνου για την επιστημονική (σχολιασμένη αναλυτικά) έκδοση όλων των εγγράφων του συνόλου των κωδίκων, που διασώθηκαν, των τουρκικών ιεροδικείων και στη συνέχεια θα καταβληθεί προσπάθεια να γίνουν προσιτά και τα λοιπά έγγραφα των τουρκικών Αρχείων, που διασώθηκαν στην Ασιατική Τουρκία και αναφέρονται στην Ιστορία του Νεοελληνισμού, ώστε να γίνει, επί τέλους, δυνατή η λύση πολλών προβλημάτων, τα οποία υπάρχουν.

Δυστυχώς, δεν κατανοήσαμε, ότι είναι εντελώς αναγκαία μια τέτοια εργασία, όπως έκαναν ήδη οι άλλες χώρες της Βαλκανικής, που ήσαν, επίσης, υπόδουλες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στη Βουλγαρία και στην π. Γιουγκοσλαβία, π.χ., κατάλαβαν οι υπεύθυνοι (της πολιτικής και της πνευματικής ζωής), ότι είναι απαραίτητο να προστρέξουν και στα σωζόμενα Αρχεία εκείνης της χώρας, προκειμένου να διαφωτίσουν την εθνική ιστορία τους, της περιόδου μέχρις ότου απελευθερώθηκαν..

Και για να μη νομισθεί ότι είναι άδικη ή αυστηρή μια τέτοια κρίση, ως προς τα λάθη και τις ανακολουθίες, που παρατηρούνται στα εκδοθέντα έγγραφα των τουρκικών ιεροδικείων της Θεσσαλονίκης και της Βέροιας-Νάουσας, θα αναφέρω εδώ ένα, μονάχα, έγγραφο, που είναι σχετικό και με το θέμα, που μας απασχολεί, το οποίο έχει εκδοθεί, μάλιστα, τέσσερεις φορές τουλάχιστο, με διαφορετικές ενδείξεις της ημερομηνίας, αν και σ' όλες τις εκδόσεις του ο επιμελητής Ιω. Κ. Βασδραβέλλης (του οποίου, βέβαια, σέβομαι και εκτιμώ τη μεγάλη προσφορά και στον τομέα τούτον) γράφει ρητά ότι για τη μετατροπή των αραβικών σε χριστιανικές ημερομηνίες-χρονολογίες χρησιμοποίησε το ίδιο, πάντοτε, βιβλίο του αυτού Γερμανού καθηγητή. Έτσι, στο βιβλίο του *Ιστορικών Αρχείων Βεροίας, εκλογαί*, Θεσσαλονίκη 1942, δημοσιεύεται (με αριθμό 85, στις σελίδες 109-110) η ελληνική μετάφραση Διατάγματος του Μεχμέτ Ερίν, το οποίο φέρεται ότι γράφηκε (στο διβάνι της Θεσσαλονίκης και στο στρατόπεδο της Νάουσας) την 29η του μήνα Σεβάλ του αραβικού έτους 1237 και στον πίνακα του βιβλίου (που καταχωρείται στις τελευταίες σελίδες του) γράφεται ότι η ημερομηνία αυτή αντιστοιχεί στη 13η Ιουλίου του χριστιανικού έτους 1822, με το «εν χρήσει ημερολόγιον», δηλαδή το γρηγοριανό, το νέο. Το ίδιο έγγραφο

δημοσιεύθηκε, όμως και νωρίτερα, στο βιβλίο του *Οι Μακεδόνες εις τους υπέρ της ανεξαρτησίας αγώνας, 1796-1832*, Θεσσαλονίκη 1940 (1η έκδοσή του), στο "παράρτημα" (ως 29ο έγγραφο, σελ. 277-278), αλλά η αραβική χρονολογία δίνεται με την ένδειξη 15 του μήνα Ρετζέπ, της ίδιας αραβικής χρονιάς 1237, η δε αντιστοιχία του στα «καθ' ημάς» είναι η 6η Απριλίου 1822 (και όχι η 13 Ιουλίου, του ίδιου χρόνου, όπως αναφέρεται στη δεύτερη έκδοσή του). Η διαφορά αυτή, δεν μπορεί να δικαιολογηθεί-αιτιολογηθεί από την επεξήγηση του επιμελητή, σύμφωνα με την οποία «Αι αραβικά χρονολογία των δημοσιευομένων εν τη παρούση ανεκδότων Τουρκικών κειμένων μετεφέρθησαν κατά το Ιουλιανόν Ημερολόγιον» (βλ. στο τέλος της σημειώσεως 1, στη σελίδα 242, που συνεχίζεται από την προηγούμενη σελίδα), πολύ περισσότερο αφού πρέπει να πρόκειται για παραδρομή, δηλαδή γράφηκε Ιουλιανό αντί του Γρηγοριανού Ημερολογίου, όπως αποδεικνύεται από τις χρησιμοποιούμενες αντιστοιχίες. Στη συνέχεια, το αυτό έγγραφο (με μικρές συντομεύσεις και αφαιρέσεις) δημοσιεύεται και πάλι και στη 2η έκδοση του ίδιου βιβλίου (Θεσσαλονίκη 1950), στο τέλος, στο "παράρτημα" (με αριθμό 63, σελ. 257-258), όπου η αρχική ημερομηνία 29 Ρετζέπ του 1237 αντιστοιχείται με τη 2η Απριλίου του 1822. Τελευταία δε – όσο γνωρίζω – χρησιμοποίηση και αντιστοίχιση των ημερομηνιών (των δύο ημερολογίων) γίνεται στην τελευταία (3η) έκδοση του αυτού βιβλίου, με την αλλαγμένη δεύτερη σειρά του τίτλου του (*Οι Μακεδόνες κατά την επανάστασιν του 1821*), Θεσσαλονίκη 1967, στο "παράρτημα" πάλι (αριθμός 26, σελ. 275).

Και οφείλω να αιτιολογήσω, γιατί κατέγραψα όλα τούτα: Στο έγγραφο αυτό γράφεται ρητά το εξής σημαντικό, το οποίο ενδιαφέρει το εξεταζόμενο θέμα μας: Ότι οι «άπιστοι» της Νάουσας και των γειτονικών χωριών «... κατόπιν προμελητημένης γενικής συνεννοήσεως, ενωθέντες, απετόλμησαν, προ δύο περίπου μηνών» (οι υπογραμμίσεις είναι δικές μου), «να υψώσουν την σημαίαν της επαναστάσεως και ανταρσίας», όπως γράφεται-μεταφράζεται στις δύο πρώτες δημοσιεύσεις του εγγράφου, ενώ στις άλλες δύο παραλείπονται τα όσα αναφέρονται στην προεργασία της Επανάστασεως και γράφονται τα εξής: «... από δύο μηνών» (δική μου η υπογράμμιση), «αποτινάξαντες την υποτέλειαν, εξετράπησαν εις την ανταρσίαν και επανάστασιν». Στη συνέχεια γράφεται ότι έγινε η τελική κατάληψη της πόλεως "... σήμερα...", μετά πολιορκία δέκα τεσσάρων ημερών, όπως γράφεται στις δύο πρώτες εκδόσεις του, ενώ στις άλλες, στις κατοπινές εκδόσεις, η διάρκεια της πολιορκίας αναβιβάζεται

σε είκοσι τέσσαρες ημέρες και παραλείπεται η αναφορά της λέξεως "σήμερον". (Αξίζει να σημειωθεί, ότι σε τούτο το έγγραφο περιγράφεται με φιλαρέσκεια και απανθρωπιά, πως συνελήφθησαν περισσότεροι από 2000 και δολοφονήθηκαν, με το μαχαίρι ή με απαγχονισμό, ότι τα παιδιά και οι γυναίκες εξανδραποδίστηκαν, αιχμαλωτίστηκαν, οι περιουσίες μοιράσθηκαν μεταξύ των Τούρκων και τα σπίτια της πόλεως πυρπολήθηκαν κ.τ.λ.).

Αν, λοιπόν, θα ήμασταν βέβαιοι για τη σωστή γραφή-ανάγνωση και τη μετάφραση του εγγράφου τούτου (ιδιαίτερα στα σημεία, όπου γίνεται μνεία ημερομηνιών και χρονολογιών, αλλά και αριθμών), σύμφωνα με το αραβικό ημερολόγιο και τη σωστή αντιστοιχία του στο χριστιανικό (ημερολόγιο), το τότε ή το σημερινό, θα μπορούσαμε να έχουμε κάποια ωφέλιμα συμπεράσματα, έστω για τον μήνα, κατά τον οποίο κηρύχθηκε ή και τελείωσε η επανάσταση στη Νάουσα, δεδομένου ότι στο τουρκικό έγγραφο γράφεται ότι η άλωση της Νάουσας έγινε "προ δύο, περίπου, μηνών" (στις α'-β' δημοσιεύσεις του) ή "από δύο μηνών" (στις γ'-δ' παρόμοιες), αφαιρώντας τους δύο μήνες από την τότε, πραγματική και ακριβή, μνεία του μήνα, που αναφέρεται στο τέλος του εγγράφου. Μετά, όμως, όσα προσημειώθηκαν (δηλαδή μετά τις τόσες και ουσιαστικές διαφορές, που υπάρχουν στις επανειλημμένες δημοσιεύσεις τούτου, ως προς την αραβική ημερομηνία-χρονολογία του και την αντιστοιχία της προς το χριστιανικό, το ιουλιανό ή το γρηγοριανό ημερολόγιο), δεν είναι δυνατόν να βοηθηθούμε, ώστε να εντοπίσουμε τον μήνα, κατά τον οποίο κηρύχθηκε ή τελείωσε η επανάσταση στη Νάουσα. Έτσι, κατέληξε σε «δώρο άδωρο» – ως προς τα θέματα αυτά – η συμβολή των δημοσιευμένων τουρκικών εγγράφων, των δύο-τριών ιεροδικείων, όσων και όπως είδαν το φως της δημοσιότητας, μεταφρασμένα στην ελληνική γλώσσα..

Δυστυχώς και το κείμενο του Νικολάου Κασομούλη, στο εξεταζόμενο ζήτημα, δεν είναι διαφωτιστικό. Εξάλλου, ο συγγραφέας αυτός, δεν πραγματοποίησε, φαίνεται (από όσα ξέρουμε σήμερα) την προαναγγελία του, που έκανε μετά το τέλος της εξιστορήσεως των γεγονότων της επαναστάσεως στον Όλυμπο, ότι (τόμος 1ος, σημείωση 3η της σελίδας 212), δηλαδή: "Και τώρα ακολουθεί του απέναντι μέρους, της Ναούσης και λοιπών το τέλος", αν έτσι πρέπει να ερμηνευθεί η δίσημη τούτη έκφρασή του (όπως πιστεύω, διαφωνώντας με τον Γ. Βλαχογιάννη). Αν αυτή ήταν η πρόθεσή του και, τελικά, δεν υλοποιήθηκε, τότε, πολλά και σημαντικά έχασε, ασφαλώς, η εξιστόρηση-καταγραφή των

γεγονότων στην επαναστατημένη Νάουσα, όπως, αντίστοιχα, έχασε η ιστορική επιστήμη και από την μη πραγματοποίηση συγγραφής, τελικά, της ιστορίας της επαναστάσεως του Ολύμπου από τον Ν. Γ. Φιλιππίδη και από τη μη έκδοση της υποσχεθείσας συλλογής βιογραφιών των Καρατάσου, Αγγελί Γάτσου, Διαμαντή Νικολάου, Δουμπιώτη, Αποστολάρα, Δ. Σταγειρίτη, Ν. Κασομούλη, Μήτρου Λιακοπούλου, Αναγνώστη Παπαδοπούλου και "Γέρω Μπίνου" (Κωνσταντίνου), όπως είχε προαναγγείλει στο βιβλίο του για την επανάσταση και την καταστροφή της Νάουσας. Ποιός ξέρει, όμως, εάν δεν υπάρχουν κάποια, ανέκδοτα χειρόγραφα (του ενός και των δύο), κάπου εγκαταλειμμένα..

Συγκεκριμένα, ο Νικόλαος Κασομούλης, διαπραγματευόμενος τα αφορώντα στην επανάσταση στον Όλυμπο, αναφέρεται "παρεμπιπτότως" και στα όσα συνέβηκαν στη Νάουσα, τα οποία, όμως, αποδίδει κατά τρόπο ασαφή και ατελή και έτσι προκαλεί νέα προβλήματα (ιδιαίτερα ως προς τις χρονολογίες), αντί να επιλύει τα υπάρχοντα. Ειδικότερα, αναφέρει τον Μάρτιο του 1822 και συνεπώς διαφοροποιείται, ακόμα και ως προς τον μήνα, κατά τον οποίο κηρύχθηκε η επανάσταση στη Νάουσα. Πρέπει δε να θυμηθούμε ότι οι Ν. Φιλιππίδης και Δ. Πλαταρίδης συμφωνούν ότι τούτο συνέβηκε, οπωσδήποτε, κατά τον μήνα Φεβρουάριο του 1822, διαφωνώντας, μεταξύ τους, απλά, στην ακριβή ημέρα τούτου, όπως προσημειώθηκε. Το γεγονός αυτό, δηλαδή της διαφοροποίησης του Νικολάου Κασομούλη, οδήγησε τον κορυφαίο ζώντα ιστορικό μας, τον σεβαστό μας ομότιμο Πανεπιστημιακό καθηγητή κ. Απόστολο Ε. Βακαλόπουλο, να καταλήξει στο συμπέρασμα (βλ. στην *Ιστορία της Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1969, σελίδα 592, υποσημείωση 2η), ότι: "Οι χρονολογίες που δίνονται για την ανταρσία των Ναουσαίων, τόσο από τον Φιλιππίδη (22 Φεβρ.), όσο και από τον [Πλαταρίδη] Στουγιαννάκη (19 Φεβρ.) είναι λαθεμένες. Γιατί, πώς είναι δυνατόν να έγινε η ανταρσία κατά τις αρχές του τρίτου δεκαημέρου του Φεβρουαρίου, αφού ο Κανούσης στάλθηκε στη Νάουσα μετά την άφιξη του Σάλα κατά τις αρχές του δευτέρου δεκαημέρου του Μαρτίου. Επομένως η εξέγερση των Ναουσαίων πρέπει να τοποθετηθεί κατά τα μέσα Μαρτίου". Τέλος, την ίδια άποψη του διατήρησε και στο πολύτομο και πολύτιμο έργο του *Ιστορία του Νέου Έλληνισμού*, όπου (βλ. στον ΣΤ' τόμο, Θεσσαλονίκη 1982, στη σελίδα 136 και συγκεκριμένα στην υποσημείωση 46) γίνεται παραπομπή στο πρώτο βιβλίο του. Το συμπέρασμα τούτο αποδέχθηκαν και ακολουθούν και άλλοι μελετητές.

Η άποψη αυτή επιδέχεται, όμως, συζήτηση, για πολλούς και δια-

φορετικούς λόγους, που κλονίζουν (αν δεν ανατρέπουν) τη γνώμη αυτή, διότι αμφισβητείται σοβαρά η ακρίβεια του κειμένου στο οποίο στηρίζεται, δηλαδή η εκδοχή την οποία έδωσε ο Νικόλαος Κασομούλης. Το κείμενο του τελευταίου υπήρξε εφαλτήριο για αμφιβολίες ως προς τα όσα έγραψαν οι Ν. Φιλιππίδης και Δ. Πλαταρίδης, αλλά και άλλοι, σύγχρονοί τους ή μεταγενέστεροι χρονογράφοι και ιστορικοί, δηλαδή ανέτρεψε τις μέχρι τότε (1939) επικρατούσες γνώμες.

Αξίζει, συνεπώς, να δούμε αναλυτικότερα το πρόβλημα, εξετάζοντας κριτικά και συγκριτικά τις πληροφορίες του Νικολάου Κασομούλη, αφού οδήγησαν τούτες τους μεταγενέστερους ιστορικούς στη διατύπωση των αμφισβητήσεων και των διαφοροποιήσεών τους:

Ο Νικ. Κασομούλης έγραψε τα απομνημονεύματά του, τα ενθυμήματά του – όπως προσημειώθηκε – αρκετά χρόνια μετά τα διαδραματισθέντα και συγκεκριμένα από το 1832 μέχρι το 1841, διάστημα το οποίο είναι μεγάλο, εάν ληφθεί υπόψη πως (τουλάχιστο στο τμήμα του χειρογράφου του, όπου αναφέρεται στα γεγονότα της Νάουσας) δεν είχε στη διάθεσή του έγγραφα, αλλά στηρίχθηκε αποκλειστικά στη μνήμη του, αφού δεν παραπέμπει καν στη μέχρι τότε βιβλιογραφία ή σε συλλογή εγγράφων, δημοσιευμένων από άλλους ή ανέκδοτων, που είχε υπόψη του ή στο Αρχείο του. Έτσι, δεν είναι πρωτότυπη πηγή, αναμφισβήτητη και σταθερή, καθόσο αφορά σε γεγονότα, τα οποία δεν έζησε ο ίδιος, αλλά διηγείται με βάση όσα άκουσε από άλλους, χωρίς να είναι δυνατό να ελέγξει και την αλήθεια ή την ακρίβειά τους.

Συγκεκριμένα, για το θέμα το οποίο μας ενδιαφέρει, δηλαδή της ενάρξεως, της κηρύξεως της επανάστασεως στη Νάουσα, αναφέρει (τόμος 1ος, σελίδες 195–205) διάφορες ειδήσεις-πληροφορίες (συχνά δε στηρίζεται σε διηγήσεις του αδελφού του Γεώργη, του Κανούση και άλλων), όπως και σε τρεις επιστολές, μία των Καρατάσου, Ζαφειράκη και Γάτσου προς τον Γρηγόριο Σάλα (αρχηγό της επανάστασεως στον Όλυμπο), μία τούτων προς τον Διαμαντή Νικολάου και τρίτη του πατέρα του Κασομούλη (που βρισκόταν στη Νάουσα) προς τον ίδιο τον γιο του, τον Νικόλαο.

Ο Κασομούλης, όμως, δεν είχε μπροστά του, όταν έγραφε, τις επιστολές τούτες ή αντίγρατά τους, διότι, είτε δεν είχε εξαρχής αντίγραφα των δύο πρώτων, είτε επειδή έχασε στη διάρκεια των μαχών ή πέταξε από την αρχή και την επιστολή του πατέρα του προς τον ίδιο. Το γεγονός τούτο το μνημονεύει ρητά στο κείμενό του, γράφοντας, ότι αποδίδει τούτες κατά «το νόημα». Βέβαια, στο τέλος, προσθέτει την έν-

ρ. Συγκρίτειν ότι

δειξη και του μήνα και συγκεκριμένα γράφει «Νάουσα τη... Μαρτίου», αφήνοντας ασυμπλήρωτη, κενή την ακριβή ημερομηνία του. Γράφει, όμως, ότι όταν έφθασε ο Κανούσης στη Νάουσα, οι επαναστάτες κτυπούσαν ήδη τη Βέροια και «... εκείνην την στιγμήν έμβαινε και ο Λουμπούτ πασάς μέσα», αλλά ξέρομε (βλ. Ν. Φιλιππίδη, σελ. 54 κ.ε.), ότι ο Λουμπούτ έφθασε στην επαναστατημένη περιοχή αρκετές ημέρες μετά την έναρξη της επανάστασης. Συνεπώς, ο Κανούσης δεν βρισκόταν στη Νάουσα την ημέρα της κηρύξεως της επανάστασης, εφόσο – όπως γράφει ρητά ο Κασομούλης – συνέπεσε χρονικά η άφιξη τούτου και του Λουμπούτ, ο οποίος αφίχθηκε στη Βέροια τη 12. 3. 1822 και ξεκίνησε για τη Νάουσα τη μεθεπόμενη ημέρα

Είναι γνωστό, ότι οι οπλαρχηγοί της Νάουσας απύθυναν επιστολές στους οπλαρχηγούς του Όλυμπου και συγκεκριμένα προς τον Διαμαντή Νικολάου και στον Γούλα Δράσκου και όχι – όπως γράφει ο Κασομούλης – προς τον Γρηγόριο Σάλα, ο οποίος δεν είχε φθάσει, ακόμα, στον Όλυμπο, αφού η ημερομηνία της επιστολής ήταν (βλ. Ν. Φιλιππίδη, σελ. 48) της 8ης Μαρτίου του 1822 και ο Γρηγόριος Σάλας αφίχθηκε (επί τέλους) στον Όλυμπο πέντε ημέρες ύστερα, δηλαδή τη 13η Μαρτίου του 1822, όπως γίνεται πλέον παραδεκτό (βλ. σχετικά του Γεωργίου Χ. Χιονίδη, *Η εκστρατεία και η επανάσταση εις τον Όλυμπον κατά τα έτη 1821-1822, μετά ανεκδότων εγγράφων και νέων στοιχείων περί των Λαζαίων και του Διαμαντή Νικολάου-Όλυμπίου*, έκδοση της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1975, και συγκεκριμένα στη σελίδα 25, όπου, στην υποσημείωση 1, παρέχεται πλούσια βιβλιογραφία). Την επιστολή των καπετάνιων της Νάουσας παραθέτει – όπως σημειώθηκε ήδη – ο Ν. Γ. Φιλιππίδης, έχει δε ως εξής (σελ. 48), στο σημείο, το οποίο καταχωρεί τούτα και, άλλωστε, μας ενδιαφέρει εδώ: “Μετ’ ολίγας ημέρας δε ελπίζομεν να ανταμωθώμεν εις Βέροϊαν και όλοι ομού, προτάξαντες τον τίμιον σταυρόν, να εκστρατεύσωμεν κατά του Αβδούλ-Αμπούδ και της Θεσσαλονίκης, την οποίαν μιν αμφιβάλλητε, ήρωες Μακεδόνες, απόγονοι του Αλεξάνδρου, ότι θέλομεν εξουσιάσει ταχέως”. Την ίδια δε ημερομηνία φέρει και άλλη επιστολή των αυτών οπλαρχηγών (Φιλιππίδης, σελ. 43) προς τους προκρίτους και στον λαό των γύρω επαρχιών της Μακεδονίας, όπου έγραφαν, μεταξύ άλλων, και τα εξής: “Άραντες τον σταυρόν με την σημαίαν της ελευθερίας, αποφασίσατε τον κοινόν αφανισμόν του τυράννου... και δυνάμει του σταυρού όλοι ομού θα κατεξουσιάσωμεν την Βέρροϊαν, η οποία θα ήναι εις ασφάλειάν μας, μετά ταύτα, μεγάλην”. Διευκρινίζει, μάλιστα, ο

Ν. Φιλιππίδης (σελ 53), ότι οι οπλαρχηγοί της Νάουσας ήθελαν να επιτεθούν, μ' όλη τη δύναμη που θα συγκέντρωναν εναντίον τής Βέροιας "εκ δευτέρου", μετά την αποτυχία της πρώτης προσπάθειάς τους, η οποία είχε λάβει χώρα την επόμενη ημέρα, σε σχέση με την ημέρα της κηρύξεως της επαναστάσεως στη Νάουσα (που θυμίζω, ότι, κατά τούτον, έγινε την 22.2.1822). Όμως, δεν βρήκαν ανταπόκριση, για να επαναλάβουν το εγχείρημα (βλ. Φιλιππίδη, σελ 49), ούτε και από τους Ολυμπίους, γι' αυτό ζητούσαν, συγκεκριμένα από τον Διαμαντή Νικολάου, βοήθεια απ' εκεί, με τη δεύτερη επιστολή τους, που αναφέρει, περιληπτικά, και ο Νικόλαος Κασομούλης (βλ. στη σελ 201).

Η τρίτη επιστολή του Κώστα Κασομούλη, πατέρα του Νικολάου, αρχίζει με τις λέξεις: "Παιδί μου Νικόλα -Εις τας... επαναστατήσαμεν και ημείς εδώ", δηλαδή υπάρχει κενό στην ημερομηνία, ακόμα και στην ένδειξη-αναφορά του μήνα, διότι δεν θυμόταν, προφανώς, τούτον ο Νικόλαος Κασομούλης, ούτε ήταν σίγουρος, γιατί δεν την πρόσεξε ή δεν τη θυμόταν, γι' αυτό και δεν συμπλήρωσε το σημείο αυτό της επιστολής του πατέρα του, το δε υπόλοιπο κείμενό της διέσωσε, όπως το θυμόταν, περίπου (κατά «το νόημα»). Στη συνέχεια, αναφέρεται στην επιδρομή εναντίον της Βέροιας και δίδει και άλλες πληροφορίες, για τη δράση τούτου και για την οικογένειά τους. Κλείνει δε την αποτύπωση της επιστολής του πατέρα του (όπως θυμάται το περιεχόμενό της, επαναλαμβάνω) με τη χρονολογική ένδειξη: "Τη... Μαρτ., Νάουσα.-" και μετά υπάρχει η υπογραφή του «Κώστας Κασομούλης» (βλ. στις σελίδες 201-202).

Εκτός από την καταχώρηση των επιστολών, ο Νικόλαος Κασομούλης εξιστορεί τα γεγονότα και σύμφωνα με τη διήγηση του αδελφού του "Γεώργη", που ήταν «οπωσούν πολιτισμένος», και έτσι εντυπωσιάστηκε με όσα είδε στην επαναστατημένη Νάουσα, αναφέρει δε ως πρωταγωνιστή και ως υποκινητή της επαναστάσεως στη Νάουσα τον Ν. Κανούση.

Έχω, όμως, σοβαρές αμφιβολίες για την καλή ενημέρωση ή τη μνήμη του Νικολάου Κασομούλη. Συγκεκριμένα, πιστεύω ότι δεν ήταν ο Κανούσης στη Νάουσα κατά την έναρξη της επαναστάσεως (ούτε καν στον Όλυμπο, αφού ήλθε – ως σημειώθηκε – μετά τη 13 Μαρτίου του 1822 σ' εκείνη την περιοχή, με τον Γρηγόριο Σάλα) και ότι έφθασε εκεί μετά την κήρυξη τούτης και μάλιστα, περίπου, ένα μήνα ύστερα. Πράγματι, η παρουσία ενός τέτοιου ανθρώπου, ξένου, από τη λοιπή Ελλάδα, «γραμματισμένου», και διακρινόμενου για τις μεγαλοστομίες του, ως

αντιπροσώπου του αρχηγού της επανάστασεως του Ολύμπου, θα σημειωνόταν, οπωσδήποτε, από τους αφηγητές-πληροφοριοδότες του Ν. Φιλιππίδη και του Δ. Πλαταρίδη ή από τους άλλους χρονογράφους και ιστορικούς, εάν παραβρισκόταν, πράγματι, στην πόλη και εάν διαδραμάτιζε τόσο σημαντικό ρόλο, όπως ισχυρίζεται ο Νικόλαος Κασομούλης, ο οποίος δίδει τους εξής χαρακτηρισμούς για τον πολυπράγμονα Ν. Κανούση: "Αυτά τα οπωρικά έκαμεν ο σπόρος του Κου Κανούση... Όποιος γνωρίζει τον Κανούσην ημπορεί να συμπεράνη ότι δεν είναι άλλο παρά λογοδιάρροια και φωναίς, μ' όλον οπού ηξεύρει κάτι κουτσογαλλικά, κάτι κουτσορωσσικά και βλαχικά (και ηξεύρει και γράμματα..." (σελ. 202 και 203). Και ο Γιάννης Βλαχογιάννης (βλ. την 3η υποσημείωση της σελίδας 202) αμφιβάλλει για την ακρίβεια του ισχυρισμού του Κασομούλη, υποστηρίζοντας ότι είναι υπερβολικός, διότι δεν ήταν δυνατό «ο καλαμαράς» Κανούσης να υπήρξε ο πρωτεργάτης, τονίζει δε και τη μη αναφορά της παρουσίας του από τους Φιλιππίδη και Στουγιαννάκη (Πλαταρίδη.). Αν, λοιπόν, δεν καταλήξει κανείς να αμφισβητήσει, ακόμα και εντελώς, την εμφάνιση-δράση του Ν. Κανούση στη Νάουσα, οπωσδήποτε θα βρει κάποια εξήγηση για τις καυκησιολογίες τούτου στα όσα γράφει ο Νικόλαος Κασομούλης για τη θορυβώδη παρουσία του την ημέρα της κηρύξεως της επανάστασεως και τον ρόλο, που – δήθεν – έπαιξε τούτος.

Νομίζω, ότι το πιθανότερο είναι να πήγε και ο Ν. Κανούσης στη Νάουσα, αλλά μετά την έναρξη (ή, μάλλον, μετά την κήρυξη, για την ακρίβεια) της επανάστασεως. Και τούτο είναι βάσιμο να υποστηρικθεί, εάν ληφθεί υπόψη και πάλι ότι η αναφερόμενη στην επιστολή άφιξη του Λουμπούτ στη Νάουσα δεν έγινε αμέσως μετά την αποτίναξη του τουρκικού ζυγού, αλλά αρκετές ημέρες ύστερα, όπως αποδεικνύεται, τόσο από όσα γράφουν οι Ν. Φιλιππίδης και Δ. Πλαταρίδης, όσο και ο ίδιος ο ανώτατος αξιωματούχος των Τούρκων, στα διάφορα έγγραφά του, που σώθηκαν στα τουρκικά ιεροδικεία της Βέροιας-Νάουσας και της Θεσσαλονίκης, όπου αναφέρεται η αναχώρησή του από τη Θεσσαλονίκη, η διαμονή-παραμονή του στη Βέροια (όπου έφθασε πρώτα) και ύστερα στη Νάουσα. Θεωρώ, λοιπόν πιθανό το εξής: Η ομιλία και οι μεγαλοστομίες του Ν. Κανούση – τις οποίες κατέγραψε, μονάχα, ο Κασομούλης – να μην αναφέρονται στην πρώτη ημέρα της επανάστασεως, αλλά στη διάρκεια των μεταγενέστερων ημερών, που ακολούθησαν πολύ ύστερα, κατά τις οποίες έγιναν οι προτάσεις του Λουμπούτ προς τους αρχηγούς της επανάστασεως να παραδοθούν. Συγκεκριμένα, ο Κασο-

μούλης γράφει (σελίδες 202-203), σύμφωνα με τη (μεταγενέστερη) εξιστόρηση του αδελφού του «Γεώργη», ότι όταν έφθασε ο Κανούσης στη Νάουσα, συναντήθηκε με τους οπλαρχηγούς (μεταξύ των οποίων, περιέργως, παραλείπεται, στην αρχή, να αναφερθεί ο Γέρο Καρατάσος) στο σπίτι του Ζαφειράκη, όπου διάβασαν τις επιστολές, που είχαν από τον Όλυμπο. Δύο ημέρες ύστερα μαζεύτηκαν όλοι στην εκκλησία, για να συζητήσουν "... τας απαιτήσεις του Λουμπούτ...". Η γνώμη μου είναι ότι οι προτάσεις αυτές του Λουμπούτ δεν πρέπει να ήσαν οι αρχικές, που απευθύνονταν προς όλους τους ραγιάδες της Μακεδονίας γενικά (άρα δε και προς τους Ναουσαίους), οι οποίες γνωστοποιήθηκαν προληπτικά, πριν την κήρυξη της επανάστασεως, αλλά εκείνες οι οποίες στάλθηκαν ειδικά στη Νάουσα μετά την έναρξη της εξεγέρσεως τούτης και απέβλεπαν στην παράδοσή τους, όπως προαναφέρθηκε. Και η παρατήρηση αυτή έχει κρίσιμη σημασία και αξία για το χρονολογικό πρόβλημα, το οποίο μας απασχολεί, γιατί, μεταξύ των δύο τούτων προτάσεων και των απαιτήσεων του Τούρκου αξιωματούχου, μεσολάβησε ικανό διάστημα.

Για την κακή ποιότητα του χαρακτήρα του Ν. Κανούση γράφει και ο Ιωάννης-Γιάννης Κ. Βασδραβέλλης, συμφωνώντας με τους Νικόλαο Κασομούλη και Γιάννη Βλαχογιάννη. Ας σημειωθεί, μάλιστα, ότι η "συμβολή" του υπασπιστή του Σάλα στην επαναστατημένη Νάουσα ήταν τόσο καταστροφική, ώστε ο Νικόλαος Κασομούλης έλαβε την πρωτοβουλία να μεταβεί ο ίδιος στην Κοζάνη και στη Σιάτιστα, για να προκαλέσει την επανάσταση των περιοχών, προσπαθώντας να προλάβει «... μήπως ο Σάλας γράψη από Μηλιάν και στείλη κανέναν Κανούσην, και δώση φωτιά κ' εκεί με την ιδέαν της Ναούσης...» (σελ. 205). Βέβαια, στο σημείο αυτό ο Ν. Κασομούλης ξεπερνά το κάθε όριο υπερβολής του, διότι ισχυρίζεται πιά ότι (όχι μονάχα «ο σπόρος» αλλά) και «η ιδέα» της επανάστασεως της Νάουσας – δήθεν – οφειλόταν στον Κανούση, ενώ είναι γνωστό και αναμφισβήτητο ότι οι Ζαφειράκης, Καρατάσος και Γάτσος συνεδρίαζαν (στη Νάουσα, στο μοναστήρι Δοβρά κ.α.) από το 1821, οπότε αποφάσισαν την επανάσταση, πολλούς μήνες νωρίτερα.

Ανακεφαλαιώνοντας, σημειώνω συμπερασματικά, ότι ο (νάρκισσος, παραμυθός και επιδειξιμανής) Νικόλαος Κανούσης πρέπει να έφθασε στη Νάουσα, ασφαλώς, μετά τη 13 Μαρτίου και το αργότερο την 26 Μαρτίου του 1822. και έπειτα παινευόταν, επιδεικνύοντας τα «κουμπούρια του δολοφονθέντα από επαναστάτες αγά βόϊβοδα» της

Νάουσας, τα οποία φορούσε προκλητικά, η δε όλη συμπεριφορά του ύστερα έγινε η αιτία να μαλώσει μαζί του ο Νικ. Κασομούλης, όπως γράφει ο τελευταίος (βλ. σελ. 204).

Νομίζω ότι, εάν ο Νικόλαος Κανούσης είχε λάβει μέρος, πολύ δε περισσότερο εάν είχε προκαλέσει την επανάσταση στη Νάουσα, ή, πράγματι, είχε πρωταγωνιστήσει σε τούτη, θα ήταν πολύ πιθανό να αναφερόταν τούτο και από τον Γεώργιο Γαζή (γραμματέα του Γ. Καράϊσκάκη), στο τελευταία εκδοθέν *"Λεξικόν της Επαναστάσεως"*, Ιωάννινα 1971, όπου (σελ. 81) γράφει, μονάχα, τα εξής αξιοσημείωτα για τούτον: «... και εν τη αρχή της Επαναστάσεως ευρέθη εις τον Όλυμπον και εκείθεν μετέβη εις την Ελλάδα ομού με τα Μακεδονικά στρατεύματα και τους οπλαρχηγούς Γούλαν και λοιπούς...», μη αναφέροντας καν την παρουσία του, έστω, στη Νάουσα. Πιστεύω ότι θα τον μνημόνευε πιθανότατα ο Γαζής, εάν είχε παίξει ο Κανούσης τόσο σπουδαίον ρόλο, όπως ισχυρίζεται ο Κασομούλης και μάλιστα πρωταγωνιστικόν, όπως σημειώθηκε ήδη.

Και είναι απόλυτα δυνατό να συγχέει τα γεγονότα, ο Νικόλαος Κασομούλης, και να συνδυάζει, επαναλαμβάνω, την παρουσία του Ν. Κανούση με την πρώτη, την προεπαναστατική απαίτηση, την οποία είχε ο Λουμπούτ και από τους Ναουσαίους, να παύσουν να κάμνουν όπλα, να παραδώσουν τα άρματα, να δώσουν ενέχυρα κτλ., όπως γράφει ο Κασομούλης (γεγονός που επισυνέβηκε πριν την κήρυξη της επανάστασεως), με την τελευταία πρόσκλησή τους να παραδοθούν, που έγινε πολλές ημέρες μετά την κήρυξη της επανάστασεως και, βέβαια πριν αρχίσει η πολιορκία της Νάουσας από τον ίδιο. Ας σημειωθεί και εδώ, ότι εάν πιστεύσουμε την πληροφορία του προαναφερθέντος άγνωστου – σήμερα – Ναουσαίου, κατοίκου ύστερα του Γραμματίκοβου, η πολιορκία της Νάουσας από τα τουρκικά στρατεύματα του Λουμπούτ είχε διάρκεια 50 ημερών (βλ., ό.π., σελ. 138), οπότε καταλήγουμε στο συμπέρασμα, πως η έναρξή της πρέπει να τοποθετηθεί ισόημερο διάστημα νωρίτερα και συνεπώς, να έγινε τον μήνα Φεβρουάριο, οπωσδήποτε, αν λάβουμε υπόψη ότι η τελική άλωση της Νάουσας συνέβηκε, το πιθανότερο, την 6η Απριλίου του 1822. Στον ίδιο μήνα (Φεβρουάριο) φθάνομε και εάν τοποθετήσουμε την πτώση της Νάουσας και λίγες ημέρες ύστερα, μετά την 6.2.1822, όπως προσημειώθηκε. Πάντως, η πολιορκία από τον ίδιο τον Λουμπούτ, αυτοπροσώπως, είχε διάρκεια 24 ημερών, εάν είναι σωστή η γραφή ή η μετάφραση ενός εγγράφου-απολογισμού του, που διασώθηκε στο Αρχείο του τουρκικού ιεροδικείου.

Υπάρχει και άλλη μαρτυρία, του προαναφερμένου Δ. Ψαρροδήμου (βλ. Μακεδονικά, 20, 1980, σελ. 109-110), ο οποίος – όπως σημειώθηκε – γράφει, ότι: «... Άμα τη αφίξει μας εις Τρίκερι ειδοποιήθημεν δια την στενήν πολιορκίαν της Νιαούστης, παρά των εκεί πατριωτών μας οπλαρχηγών και, χωρίς να χάσωμεν καιρόν, επιβιβάσθημεν εις τα πλοία και εφθάσαμεν εγκαίρως, όπου και αμέσως άρχισαν αι αδιάκοποι μάχαι, εις το Κολινδρό, εις Κίτρος, εις Καστανιά, εις Φούντα, εις Μακριά Ράχη, εις Στόχοβα και εις το Καράβι..., εις Μηλιάν ενικήθημεν παρά πολυαρίθμου τουρκικού στρατού, την αυτήν δε ημέραν, Απριλίου 4 του 1822, εκαλάσθησαν και οι οπλαρχηγοί Γέρο Καρατάσος και Αγγελής Γάτζου (ο δε Λογοθέτης Ζαφειράκης και ο υιός του Γέρο Καρατάσου εφονεύθησαν)». Άρα, η επανάσταση της Νάουσας είχε κηρυχθεί τον μήνα Φεβρουάριο του 1822, διότι ο ίδιος ο Νικόλαος Κασομούλης γράφει (βλ., τομ. 1ος, ό.π., σελ. 191) τα εξής σχετικά: “Και ιδού η αρχή της επαναστάσεως ημών, την 8 Μαρτίου 1822, ημέρα Σάββατον”, αναφερόμενος στα ίδια γεγονότα του Ολύμπου. Στη συνέχεια, συμπληρώνει, πως την ίδια νύκτα (της 8ης προς την 9 Μαρτίου 1822) έγινε η επίθεση εναντίον του Κολινδρού και συγκεκριμένα η πρώτη (διότι υπήρξαν και άλλες επιθέσεις, όπως στο ύψωμα “Φούντα” του Κολινδρού, τη 13η Μαρτίου, όπως και άλλες εναντίον της πόλεως, κατά τη 15η και κατά τη 16η Μαρτίου). Συνεπώς, με δεδομένη την, τότε, βραδύτητα μεταδόσεως των ειδήσεων, εκείνη την εποχή και μάλιστα σε αρκετά μεγάλη απόσταση (Τρίκερι-Όλυμπος-Νάουσα), καταλήγει ο μελετητής των γεγονότων των δύο επαναστάσεων (στη Νάουσα και στον Όλυμπο) στο λογικό συμπέρασμα ότι η επανάσταση στη Νάουσα προηγήθηκε, αναμφισβήτητα, όπως γράφει ρητά ο Ψαρροδήμος. Και πρέπει να άρχισε, οπωσδήποτε, τον μήνα Φεβρουάριο του 1822, αφού είναι δεδομένο και ευκολονόητο ότι χρειάστηκε αρκετός χρόνος, ώστε να φθάσει η είδηση από εκεί, δηλαδή από τη Νάουσα στον Όλυμπο και απ’ εκεί στο Τρίκερι, και να αποφασίσουν οι Ολύμπιοι αγωνιστές να επιστρέψουν στην περιοχή τους και να αρχίσουν τις μάχες, την 8η Μαρτίου του 1822. Την ημερομηνία αυτή ρητά αναφέρει (για την έναρξη της επαναστάσεως του Ολύμπου) ο Νικόλαος Κασομούλης, ο οποίος έπαιξε σπουδαίο και πρωταγωνιστικόν ρόλο, τόσο στο στάδιο της προετοιμασίας της (στην υπόλοιπη Ελλάδα, όπου μετέβηκε ειδικά), όσο και στις διάφορες μάχες, στον χώρο του επαναστατημένου Ολύμπου, όπου πολέμησε και ο ίδιος και συνεπώς έχει άμεση αντίληψη των όσων επισυνέβησαν. Δι’ αυτό και αναφέρει (χωρίς κενά στη μνήμη τους και στο

κείμενό του) τις συγκεκριμένες ημερομηνίες – όπως προσημειώθηκε – από την πρώτη, της 8ης Μαρτίου, μέχρι την τελευταία, της Μηνιάς, η οποία είχε διάφορες φάσεις, από τη 2η μέχρι και την 4η Απριλίου του 1822, οπότε και τελείωσε το επαναστατικό κίνημα στον Όλυμπο, αλλά και στη Νάουσα, εάν λάβουμε υπόψη την προαναφερθείσα πληροφορία του Δ. Ψαρροδήμου. Βέβαια, καθόσο αφορά στην επανάσταση στον Όλυμπο, ο Δ. Ψαρροδήμος έχει άμεση προσωπική αντίληψη, ως αυτόπτης μάρτυρας, ενώ η είδησή του για την ταυτόχρονη ήττα και στη Νάουσα, δεν πρέπει, απαραίτητα, να θεωρηθεί ως απόλυτα ακλόνητη, καθόσο αφορά, ειδικά, στη συγκεκριμένη ημερομηνία. Άλλωστε, τόσο ο Φιλιππίδης (βλ. σελ. 59) δέχεται ότι η άλωση της Νάουσας έγινε την πέμπτη ημέρα της εβδομάδας - Κυριακής της Διακαινησίμου (6.4.1822), όσο και ο Δ. Πλαταρίδης γράφει (βλ. σελ. 239 και σημείωση 1η του Ευστ. Στουγιαννάκη, της 1ης εκδόσεως, Έδεσσα 1924/ 1925 και 196 της δεύτερης, Θεσσαλονίκη 1976), πως έλαβε χώρα τούτη: «Περί το μεσονύκτιον της τετάρτης προς την πέμπτην της Διακαινησίμου εβδομάδος».

Συνεπώς, σύμφωνα με τον Φιλιππίδη η Νάουσα ήταν ελεύθεροπολιορκημένη από την 22 Φεβρουαρίου μέχρι την 5η Απριλίου του 1822 (δηλαδή για 53 ημέρες), ενώ κατά τον Πλαταρίδη (19 Φεβρουαρίου-4/5 Απριλίου 1822) για 56 ημέρες, οπωσδήποτε δε για περισσότερες από 50 ημέρες, όπως έγραψε και ο άγνωστος κάτοικος της Νάουσας και ύστερα φυγάς στο Γραμματικόβο.

Πιστεύω, λοιπόν, ότι, μετά όλα αυτά, αποδείχθηκε, ότι η επανάσταση στη Νάουσα κηρύχθηκε τον μήνα Φεβρουάριο, οπωσδήποτε, και το πιθανότερο την 22η Φεβρουαρίου του έτους 1822, όπως γράφει ο Ν. Γ. Φιλιππίδης και αναπτύχθηκε πιο πάνω.

Μένει, τώρα, να καταπιστούμε μ' ένα άλλο ζήτημα, το οποίο είναι λιγότερο σημαντικό, αλλά προκάλεσε σύγχυση και προκαλεί και σήμερα αμφισβητήσεις, όπως σημειώθηκε στην αρχή τούτου του κειμένου. Εννοώ το όνομα του πρωτοσύγκελου της επαναστατημένης Νάουσας, ο οποίος εκπροσωπούσε τον μητροπολίτη της περιοχής, πολύ περισσότερο αφού έπαιξε τούτος πρωταγωνιστικόν ρόλο στα γεγονότα και μετείχε και στη Διευθυντική Επιτροπή της πόλεως, στις κρίσιμες εκείνες στιγμές.

Ο Ν. Φιλιππίδης ονομάζει τούτον Γρηγόριο, ο δε Πλαταρίδης Ζαχαρία και τούτους ακολουθούν και οι νεώτεροι συγγραφείς, επιλεκτικά ή και εναλλάξ αναφέροντας τούτον, όταν τυχαίνει να έχουν γράψει περισσότερες μελέτες για τα γεγονότα στη Νάουσα, ακολουθώντας άλλοτε

τον ένα και άλλοτε τον άλλον συγγραφέα (δηλαδή τον Φιλιππίδη ή τον Πλαταρίδη). Και, ίσως, να παρατηρηθεί ότι δεν αξίζει τον κόπο του ιστορικού ερευνητή να προβληματισθεί σοβαρά για το ποιό ήταν το αληθινό όνομα του ιερωμένου τούτου, άσχετα εάν έπαιξε αξιοσημείωτον ρόλο στην πόλη της Νάουσας, σε μια κρίσιμη περίοδο.

Το ζήτημα, όμως, είναι άξιο μελέτης, διότι το πρόσωπο και το όνομα του πρωτοσύγκελου τούτου συμπλέκεται και με άλλα θέματα, τα οποία προέκυψαν, με συνέπεια να υπάρχουν και σχετικές αμφισβητήσεις.

Η γνώμη μου είναι, τελικά, ότι ο πρωτοσύγκελος, ο οποίος πρωταγωνίστησε στα γεγονότα της επαναστατημένης Νάουσας, λεγόταν, οπωσδήποτε, Γρηγόριος, όπως γράφει ο Νικόλαος Γ. Φιλιππίδης, ο οποίος αναφέρει, μάλιστα, και τα εξής πρόσθετα στοιχεία (βλ. στη σελίδα 46, υποσημείωση 1η), δεδομένο το οποίο σημαίνει ότι ασχολήθηκε ειδικά με τούτον: «Ο εκ Πελοποννήσου ορμώμενος ούτος κληρικός ήτο χαρακτήρος ατρομήτου καθ' όλα και διεκρίνετο επί ενθέρμω πατριωτισμώ, ον ήνωνε μετά της δεούσης τω ιερατικώ αυτού αξιώματι σοβαρότητος και επιρροής". Δεν υπήρχε λόγος ο (Μακεδόνας) Ν. Γ. Φιλιππίδης και οι (Μακεδόνες) πληροφοριοδότες του (κάτοικοι της Νάουσας) να τονίσουν την καταγωγή του από την Πελοπόννησο, παρά μόνο εάν ήθελαν να αποδείξουν, ότι γνώριζαν καλά τον κληρικόν τούτον, αφού ήξεραν και τον τόπο της (Πελοποννησιακής) καταγωγής του.

Η σύγκυση και η αναφορά τούτου με το όνομα του Ζαχαρία, από τον Δ. Πλαταρίδη και ύστερα, οφείλεται στο δεδομένο ότι τούτος ήταν αρχιερατικός επίτροπος και εκπρόσωπος του τότε μητροπολίτη της περιοχής, ο οποίος λεγόταν, πράγματι, Ζαχαρίας. Έτσι κατέληξε από την φράση "ο Γρηγόριος πρωτοσύγκελος του αγίου μητροπολίτου Ζαχαρίου", να μείνει τελικά στη μνήμη του λαού το όνομα Ζαχαρίας, του μητροπολίτη, και να επικαλύψει το πραγματικό όνομα (Γρηγόριος) του πρωτοσύγκελου.

Και δεν πρόκειται – όπως προσημειώθηκε – για τη απόδοση απλά της τιμής στη μνήμη του συγκεκριμένου ιερωμένου, με το αληθινό όνομά του. Εξηγώ, όμως, τι εννοώ: Ο καθηγητής Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος επισήμανε (βλ. *Ιστορία της Μακεδονίας*, σελ. 586), ότι υπάρχει διορισμός ενός μητροπολίτη στη Βέροια με το όνομα Ζαχαρίας την 25 Μαρτίου του 1822, γεγονός που στηρίζεται σε έγγραφο του τουρκικού ιεροδικείου της Βέροιας-Νάουσας. Συνεπώς, η πληροφορία αυτή αναιρεί την εκδοχή (την οποία υποστήριξα ευθύς πιό πάνω), ότι η επα-

νάσταση στη Νάουσα κηρύχθηκε τον μήνα Φεβρουάριο, πως ο πρωτοσύγκελος λεγόταν Γρηγόριος και ήταν εκρπόσωπος του μητροπολίτη Ζαχαρία, διότι ο διορισμός του ιεράρχη έγινε μεταγενέστερα (25 Μαρτίου) και άρα, ένα εκ των τριών πρέπει να συνέβαινε, είτε ότι η επανάσταση έγινε μετά την 25 Μαρτίου 1822, είτε ότι και ο προηγούμενος μητροπολίτης λεγόταν, επίσης, Ζαχαρίας, είτε, τέλος, Ζαχαρίας λεγόταν, πράγματι, ο πρωτοσύγκελος, άσχετα πως λεγόταν ο προηγούμενος μητροπολίτης, ο οποίος υπήρχε, όταν κηρύχθηκε η επανάσταση στη Νάουσα.

Νομίζω ότι αποτελεί ενδιαφέρουσα, ερευνητική πρόκληση να προσπαθήσουμε να βρούμε τον μίτο της Αριάδνης:

Το σχετικό Αυτοκρατορικό φερμάνι (βλ. στου Παναγ. Ζέπου, *Ανέκδοτα τουρκικά έγγραφα*, στο *Αρχειό Ιδιωτικού Δικαίου*, ΑΙΔ, τόμ. 11, 1944, 75-78 και Ιωάννου Κ. Βασδραβέλλη, *Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας, Β΄, Αρχείον Βεροίας-Μαούσης, 1598-1886*, Θεσσαλονίκη 1954, α/α 303, σελίδες 284-289) έχει ημερομηνία 2 Ρετζέπ του αραβικού έτους 1237, που αντιστοιχεί, πράγματι, στη χριστιανική ημερομηνία 25.3.1822. Και όμως, δεν είναι ακριβές ότι ο μητροπολίτης Ζαχαρίας διορίστηκε στη Βέροια τότε, για πρώτη φορά. Και το Διάταγμα τούτο, είτε αναφέρεται σε επαναβεβαίωση του διορισμού του (ο οποίος έγινε 11,5 χρόνια νωρίτερα, όπως θα δούμε), επειδή υπήρξε κάποια αμφισβήτηση των δικαιωμάτων του, από άλλον ή από Τούρκους αξιωματούχους της περιοχής, είτε εξαιτίας κάποιας μεταβολής στην κεντρική εξουσία, στην πολιτική ή στην εκκλησιαστική, ή, τέλος, σε επαναδιορισμό του Ζαχαρία, άγνωστο για ποιόν λόγο, με την ευκαιρία-αφορμή της αναφερθείσας καινούργιας καταστάσεως, οπότε γινόταν, μερικές φορές, η έκδοση νέων εγγράφων από την Υψηλή Πύλη, για ήδη αρχιερατεύοντες στην ίδια περιοχή, όπως γνωρίζομε από άλλες περιπτώσεις.

Συγκεκριμένα, πληροφορούμαστε από τους επισκοπικούς καταλόγους της μητροπόλεως της Βέροιας και της Νάουσας, ότι ο Ζαχαρίας διορίστηκε μητροπολίτης της περιοχής του 1811 και διατέλεσε ιεράρχης τούτης από τη 14.7.1811 μέχρι την 11.7.1823, οπότε και αντικαταστάθηκε από τον Μεθόδιο, ο οποίος ανέλαβε το 1823, δηλαδή ένα χρόνο μετά την κήρυξη της επαναστάσεως στη Νάουσα (βλ. Γιώργου Χ. Χιονίδη, *Σύντομη ιστορία του Χριστιανισμού στην περιοχή της Βέροιας*, Βέροια 1961, σελ. 27 και κυρίως η βλ. του ίδιου, *Ανέκδοτος ακολουθία του Νεομάρτυρος Αρσενίου Μητροπολίτου Βέροιας, 14ος ή 15ος αι.*, Θεσσαλονίκη 1971, μετά την 34η σελ., συγκεκριμένα δε στον πίνακα-

κατάλογο των μπτροπολιτών, του οποίου δημοσίευσά φωτογραφία του 1960, όπου καταγράφονταν οι εκάστοτε μπτροπολίτες, από το 1706-μέχρι το 1958. Τούτος καταστρώθηκε, με ομοιόμορφη γραφή, το 1895, το δε πρωτότυπό του, όπως γράφεται στην αρχή, στην επικεφαλίδα, είχε ως ημερομηνία του το 1830. Διευκρινίζεται ότι η σύνταξή του έγινε μετά έρευνα των παλαιών κωδίκων, που σώζονταν τότε, και μνημονεύεται ότι την πρωτοβουλία είχε ο Χρυσάνθος, ο ύστερα Οικουμενικός Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ο οποίος υπήρξε ο ιεράρχης της Βέροιας-Νάουσας (1719-1811), τον οποίο διαδέχθηκε (το 1811) ο Ζαχαρίας.

Μετά απ' όλα αυτά προκύπτει αβίαστα ότι μπτροπολίτης της Βέροιας-Νάουσας, κατά την 22α Φεβρουαρίου του 1822, όταν κηρύχθηκε η επανάσταση στη Νάουσα, ήταν ο Ζαχαρίας και πρωτοσύγκελός του σ' αυτή την πόλη, ο (Πελοποννήσιος) Γρηγόριος. (Βλ και την υποσημείωση του Ευστ. Στουγιαννάκη στην έκδοση του χειρογράφου του Δ. Πλαταρίδη, στη σελίδα 151 της 1ης εκδόσεως και στις σελίδες 127-128 της 2ας εκδόσεως).

Σ' αυτά τα συμπεράσματα κατέληξα, μετά την επανεξέταση και τη νέα επεξεργασία των στοιχείων, τα οποία υπάρχουν μέχρι σήμερα.

Βέβαια, πάντοτε υφίσταται η περίπτωση να βρεθούν και να δημοσιευθούν νέα έγγραφα και να αποκτήσουμε καινούργιες πληροφορίες. Συνεπώς, δεν είναι δυνατό να αποκλεισθούν νέες απόψεις ή λύσεις, αν ανακαλυφθούν και δημοσιευθούν καινούργιες πηγές ειδήσεων, όπως είναι τα απομνημονεύματα, οι κώδικες, τα έγγραφα ή και οι «ενθυμήσεις» ακόμα, οι οποίες δεν είναι ευκαταφρόνητες δεξαμενές και κλειδιά για την επίλυση σχετικών προβλημάτων, κυρίως για αμφισβητούμενες χρονολογίες, όπως έγινε επανειλημμένα μέχρι σήμερα και έτσι διαφωτίσθηκε αρκετά και το πρόβλημα του τέλους της επαναστάσεως της Νάουσας, δηλαδή της ημερομηνίας της αλώσεώς της (βλ Γιώργου Χ. Χιονίδη, Νέα στοιχεία για τη χρονολόγηση του "χαλασμού" της Νάουσας και των μοναστηριών στα 1822, *Μακεδονικά*, 21, 1981, 155-166).



ΔΗΜΟΣΙΗ ΚΕΝΤΡΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΒΕΡΟΙΑΣ

93
X